

РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА: сучасні та історичні контексти, компаративні ретроспекції

Микола ЛИТВИН

доктор історичних наук, професор,
завідувач центру дослідження українсько-польських відносин,
Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
(Львів, Україна), lytvynmr@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1010-2329>

Военно-політична експансія більшовицької Росії на західні землі України в 1919–1923 рр.

DOI: <https://doi.org/10.15407/uhj2022.05.004>

УДК: [94:327(470+571:477.8):327.88(477.83/86)«1919/1923»

Анотація. **Мета дослідження** – розглянути особливості зовнішньої політики більшовицької Росії щодо західних земель України після Першої світової війни, насамперед у період Західноукраїнської Народної Республіки, і в наступні роки (листопад 1918 – березень 1923 рр.). Використано загальнонаукові та спеціальні історичні **методи**: причинно-наслідковий, історико-порівняльний, історико-топологічний, історико-генетичний, системного аналізу. **Наукова новизна** полягає в розкритті планів Кремля щодо розвитку сепаратистських настроїв серед галичан, спрямованих проти ЗУНР, загалом соборної Української Народної Республіки, які мали реалізовуватися шляхом проголошення маріонеткової Галицької Соціалістичної Радянської Республіки зі столицею у Львові. **Основні результати дослідження.** Акцентовано увагу на творенні центрального тимчасового органу влади – Галицького ревкому на чолі з В.Затонським та ЦК Комуністичної партії Східної Галичини, які було узгоджено з головою Ради народних комісарів В.Леніним, ЦК Російської комуністичної партії (більшовиків) і ЦК Комуністичної партії (більшовиків) України. Стверджено, що нові центральні й місцеві органи формувалися за участі та підтримки командирів, політкомісарів Південно-Західного фронту, одним з яких був Й.Сталін. Місцеві ревкоми проводили суботники й недільники, організовували експропріацію збіжжя у землевласників, грошей, коштовностей у заможних поляків та євреїв, намагалися реорганізувати за більшовицьким зразком заклади освіти. Здійснювався тиск на греко-католицькі церковні громади, священнослужителів. До «радянського будівництва» влада намагалася залучити зубожілих селян і міщан, громадян лівих поглядів, представників радянофільських структур, вояків Червоної української галицької армії, котрі поверталися до рідних домівок улітку 1920 р. **Висновки.** «Визвольний похід» більшовиків на Східну Галичину та у Центрально-Східну Європу було зупинено збройним спротивом об'єданого польсько-українського війська під Львовом, Замостям, на берегах Дністра. Після відступу червоних за Збруч у вересні 1920 р. Раднарком Росії, ЦК РКП(б), ЦК КП(б)У намагалися насаджувати комуністичні ідеї за допомогою структур Закордоту, осередків КПСГ, шляхом дискредитації діячів ЗУНР, навернення до радянофільства її керманіача Є.Петрушевича.

Ключові слова: більшовицька Росія, Західноукраїнська Народна Республіка, Галицька Соціалістична Радянська Республіка, Комуністична партія Східної Галичини, зовнішня політика, радянофільство.

Воєнне історієписання неможливе без політичної історії, аналізу політичного підґрунтя війн і локальних конфліктів. Особливо, коли йдеться про гострі й напружені російсько-українські відносини новітньої доби – міждержавні війни 1917–1921 рр., коли Кремль прагнув інкорпорувати територію не лише Наддніпрянщини, Української Народної Республіки (УНР), але й Галичину, де системно здійснювали державотворчі реформи уряд і Українська Національна Рада ЗУНР. Щоб призупинити державно-соборницький процес, поступ Української національно-демократичної революції, більшовицька Росія інспірувала сепаратистські утворення (Донецько-Криворізьку, Галицьку та ін. радянські «республіки»), які згодом мали «добровільно» приєднатися до «країни Рад».

Основою зовнішньої політики тогочасної Росії було перенесення вогнища більшовизму до Центральної й Західної Європи. При цьому Східну Галичину Москва розглядала як «ворота» для «експорту революції» в Польщу, Румунію, Чехію, Угорщину та ін. Власне навесні 1919 р. охоплена ейфорією соціалістичних революцій в Угорщині та Баварії більшовицька Росія розробила плани щодо використання Червоної армії для експансіоністського походу у Центрально-Східну Європу. Тодішній командувач Українського фронту В.Антонов-Овсієнко згадував про те, як 26 березня отримав наказ головнокомандувача Й.Вацетіса здійснити наступальну операцію з метою об'єднання з радянською Угорщиною, формування «спільного фронту революцій радянських республік Росії, Угорщини, Баварії»¹. Військовий міністр більшовицької України М.Подвойський у наказі від 8 квітня 1919 р. зазначав: «Весняний потік пролетарської революції широко розливається, і хвилі Червоної армії б'ють у підвалини уряду Румунії, Галичини, Польщі, Австрії та Німеччини»². Друкований орган ЦК РКП(б) газета «Правда» в передовиці стверджувала про можливість встановлення прямого зв'язку Росії з Угорщиною через «радянське повстання в Галичині» (покликаючись на висловлювання члена реввійськради 13-ї армії Г.Пятакова: «Без Галичини ми не можемо встановити зв'язки з Угорщиною, що дуже потрібні нам та Угорській Радянській Республіці»)³. Врешті похід Червоної армії через Галичину в Угорщину санкціонував голова російського Раднаркому В.Ленін⁴.

У Москві й Харкові робилися спроби (однак безуспішні) домовитися з керівництвом ЗУНР щодо пропуску більшовицьких військ через Прикарпаття в Угорщину та Румунію, творення союзу з «робітничо-селянськими республіками» України й Угорщини⁵. Проте антирадянський виступ Н.Григор'єва на півдні України, травневий наступ польського війська на галицькому фронті й відступ УГА в липні 1919 р. за Збруч, у район Кам'янця-Подільського, кардинально змінили геополітичну ситуацію. Вказані плани Кремля довелося відкласти, однак вони залишалися на порядку денному у програмі В.Леніна, котрий, підсумовуючи діяльність на західноукраїнському напрямку в 1919–1920 рр., зазначав: «Отримуючи Східну Галичину, ми дістали базу проти всіх сучасних держав. За таких умов ми ставали сусідами Прикарпатської Русі, яка кипить більше, ніж Німеччина, і є прямим коридором в Угорщину, де вистачить невеликого поштовху, щоб запалала революція... Ми чудово розуміємо, що ставка зроблена велика, що ми сильні, що ми, беручи Галичину [...], розвиваємо дорогу революції. За це варто повоювати»⁶.

¹ Див.: Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. – Л., 1998. – С.280.

² Див.: Гражданская война на Украине. – Т.П. – К., 1967. – С.314–315.

³ Западние перспективы // Правда. – 1919. – 26 марта.

⁴ Ленін В.І. Повне зібрання творів. – Т.38. – К., 1973. – С.522–523.

⁵ Під прапором Жовтня / За ред. О.Ю.Карпенка. – Т.1. – Л., 1957. – С.104–106.

⁶ Ленін В. Политический отчёт ЦК РКП(б): Стенограмма выступления на IX конференции РКП(б) 22 сентября 1920 г. // Исторический архив. – Вып.1. – Москва, 1992. – С.22–24.

Підготовку вторгнення в Галичину військово-політичне керівництво радянських Росії та України продовжило на початку 1920 р. Партконференція, яка відбулася 23 квітня в Києві, створила Галицький оргкомітет КП(б)У (Галоргком), що мав повноваження керувати підпільною «революційною боротьбою в тилу ворога», тобто за Збручем. До його складу ввійшли поляк Ф.Кон (голова) та кілька галичан-українців – М.Левицький, М.Баран, В.Порайко (командувач Червоної УГА; ЧУГА), дві бригади якої покинули розташування червоних і перейшли на бік польсько-українського війська. У час переходу більшовицьких сил у наступ на польському фронті Галоргком переконував В.Леніна: на Прикарпатті «такий вдячний ґрунт для комуністичної роботи і для революції, що наближення радянських військ до старих кордонів Австрії буде початком справжньої комуністичної революції в Галичині»⁷.

Про зацікавленість ленінського керівництва Галичиною (передусім нафтою, залізничними шляхами в Європу) свідчить творення низки партійно-пропагандистських органів: Галбюро при ЦК РКП(б) у Москві, Галбюро при губернських парткомітетах Росії для агітаційно-мобілізаційної роботи серед галицьких біженців і колишніх військовополонених, Галбюро при політвідділах (резервної армії в Казані та фронтових 12-ї й 14-ї армій, націлених на Львів), які мали поширювати серед українців і поляків ідеї «визвольного походу» за Збруч. Ці ідеї активно пропагувалися у червоноармійських газетах, листівках.

Плани Кремля почали реалізовуватися влітку 1920 р., коли у ході війни проти Польщі Червоної армії вдалося перейти у широкий наступ на Варшаву та Львів. Конгрес Комінтерну, що відбувся того року в Москві, заявив: «Міжнародний пролетаріат не вкладе меч у піхви до того часу, поки радянська Росія не включиться ланкою у федерацію радянських республік усього світу»⁸. Першим етапом «світової пролетарської революції», заявив 21 липня 1920 р. В.Ленін червоноармійцям, мав стати «шлях в Угорщину, Польщу й Німеччину [...] через Галичину». Кремль планував зробити Львів столицею Галицької Соціалістичної Радянської Республіки. Завчасно було створено її уряд – Галревком на чолі із В.Затонським.

Отже у ході загального наступу війська Південно-Західного фронту під командуванням О.Єгорова і члена реввійськради Й.Сталіна наприкінці липня 1920 р. вступили на територію Східної Галичини. Головною ударною силою стала 1-ша кінна армія С.Будьонного, чії підрозділи 26 липня зайняли Броди та розгорнули наступ на Львів⁹. До складу цього з'єднання входили 4-та (Ф.Літунов; після його загибелі 19 серпня – С.Тимошенко), 6-та (Й. Апанасенко), 11-та (Ф.Морозов), 14-та (О.Пархоменко) кінні дивізії, особлива кінна бригада (К.Степний-Спіжарський), артилерійські, технічні частини, бронепоезди. Крім того, в оперативному підпорядкуванні перебували 45-та, 47-ма, 61-ша стрілецькі дивізії та окрема кінна бригада Г.Котовського.

Однак через сильний опір поляків шлях на Львів виявився непростим. О.Єгоров і Й.Сталін наказали С.Будьонному оволодіти містом не пізніше 30 липня 1920 р., що було, очевидно, нереально. 4 серпня газета «Красный кавалерист» видавала бажане за дійсне: «Столиця польських панів ось-ось стане столицею радянської Польщі [...] А тут у Галичині вже стукають наші війська у брами Львова. Столиця галицьких поміщиків не сьогодні-завтра стане столицею радянської Галичини». Мінський часопис «Пролетар» 11 серпня переконував читачів: «На черзі столиця Наддністрянської України – Львів», якому, мовляв, «недовго чекати червоних прапорів [...] на ратуші». 15 серпня 6-та кінна

⁷ Під прапором Жовтня. – Т.1. – С.332.

⁸ Маніфест II конгреса Комуністического интернационала // Коммунистический интернационал – 1920. – №5/6. – С.161.

⁹ Российский государственный военный архив (далі – РГВА). – Ф.245. – Оп.1. – Д.66. – Л.41–42; *Zakrzewski B.* Bitwa o Brody (26 lipca – 5 sierpnia 1920 r.) // *Militaria XX w.: Wydania Specjalne.* – 2013. – №2(30). – S.10–21.

дивізія вийшла на Західний Буг у районі Буська, де С.Будьонний розмістив свій штаб. Того ж дня цієї річки досягли підрозділи 11-ї (в районі Сокаля) й 14-ї (під Добротвором) кінних дивізій. На цей час 1-ша кінна армія мала 25,2 тис. кавалеристів, 420 кулеметів, 10 літаків¹⁰. Саме по Бугу проходив головний рубіж оборони Львова.

Червоним військам на Галичині протистояли сили Південного фронту генерала В.Івашкевича у складі польської 6-ї армії (В.Єджевський) і частин союзної Армії УНР (М.Омелянович-Павленко), загалом 30 тис. вояків, 1400 кулеметів, 550 гармат, 100 танків, 10 літаків, 16 бронепоездів¹¹. Головні зусилля зосереджувалися проти радянської 14-ї армії на південь від Львова. У середині серпня 1920 р. будьонівській кінноті протистояли підрозділи 5-ї, 6-ї, 13-ї піхотних дивізій (до 11 тис. багнетів, 3 тис. шабел). Бойові дії підтримували 6 бронепоездів і 50 літаків, що базувалися у Львові (пілотами були здебільшого добровольці зі Франції та США). Повітряні нальоти найбільше дошкуляли червоним. С.Тимошенко доповідав, що лише за один день через дії ворожої авіації втратив майже 200 вояків. Але коли червона кавалерія вийшла на Буг, ці польські війська відступили в бік Перемишля, Кристинополя, Белза, залишивши львівський напрямок майже оголеним. Його прикрили частини так званої Добровольчої армії, які відіграли головну роль в обороні Львова.

Формування цієї армії розгорнулося в Польщі за ініціативи Ю.Галлера. У липні 1920 р. окружний інспекторат на чолі з генералом Р.Лямезаном і полковником Ч.Мончинським розпочав створювати «малопольські відділи» у Львові. За два тижні до вербувальних пунктів у казармах на вул. Замарстинівській та у школі ім. Г.Сенкевича зголосилися 18 тис. добровольців (із них 6 тис. колишніх вояків австрійської армії, раніше не мобілізованих за віком). На створення армії львів'яни зібрали 2 млн корон, ще 5 млн виділив комітет оборони. Польські нафтовики Бориславського басейну пожертвували 50 млн корон і 1,5 тис. коней. Завдяки патріотизму населення у Львові й околицях було сформовано 238-й, 240-й піхотні, 209-й, 214-й кінні полки, три артдивізіони, окремий Львівський кавалерійський полк, два автомобільні батальйони стрільців, штурмову, саперну, санітарну сотні та інші підрозділи¹². Крім того, до лав захисників міста долучилися студенти, гімназисти, гарцери, з яких створено запасні й охоронні батальйони. Після двотижневого вишколу частини польських добровольців вирушили на фронт, де зайняли оборону по берегах р. Західний Буг (Кам'янка-Струмилова – Красне).

Кінармії вдалося зламати перший рубіж оборони, її передові частини відділяла від міста лише 12 км. Наступ вівся з трьох сторін, точилися запеклі бої. Так, 17 серпня 1920 р. під Задвір'ям батальйон капітана Б.Зайончковського (понад 300 вояків) розгромив чотири ескадрони 6-ї кінної дивізії Й.Апанасенка та зайняв населений пункт. Після підходу до червоних підкріплень майже всі польські оборонці загинули, а командир підрозділу й кілька офіцерів, щоб уникнути полону, застрелилися¹³. За радянськими даними, Львів захищали 4 польських піхотних дивізії, 2 кавалерійських дивізіони, 8 бронепоездів¹⁴.

Розмістивши штаб армії в Борщовичах, С.Будьонний призначив штурм Львова на ранок 19 серпня 1920 р.¹⁵ Це була остання спроба оволодіти великим містом і

¹⁰ РГВА. – Ф.245. – Оп.1. – Д.117. – Л.41–42.

¹¹ Łukomski G., Polak B., Wrzosek M. Wojna polsko-bolszewicka 1919–1920. – T.2. – Koszalin, 1990. – S.96–97.

¹² Polskie tradycje wojskowe / Pod. red. J.Dyskanta. – T.3. – Warszawa, 1995. – S.406.

¹³ Pogonowska Y. Bój o Lwów. – Gdańsk, 1921. – S.3–7; Polacy w walce o niepodległość Ukrainy 1920 / Pod red. J.Kasprzyka. – Warszawa, 1997. – S.41–42; Nicięja S. Zadworze – polskie Termopile. – Kraków, 2000. – S.3–7; Прушинський М. Драма Пилсудського: Війна 1920. – К., 1997. – С.131.

¹⁴ Золототрубов А. Будённий. – Москва, 1983. – С.116–117.

¹⁵ РГВА. – Ф.245. – Оп.3. – Д.117. – Л.15–16; Українська РСР в період Громадянської війни 1917–1920 рр. / Редкол.:

виправдати затримку в поході на Люблін. У ті дні московська «Правда» писала, що Львів, де панує хаос, невдовзі стане «радянським». До львівського походу більшовицька влада намагалася залучити галичан лівих поглядів (близько 800 осіб), котрі після Першої світової війни й полону воювали у складі 44-ї, 45-ї, 60-ї стрілецьких дивізій і прагнули якнайшвидше повернутися до рідних домівок. У 44-й дивізії навіть було сформовано полк, який 1921 р. отримає назву 402-го Галицького. Частина з них поповнила лави новоствореної Комуністичної партії Східної Галичини. Ті, що повернуться восени 1920 р. до УСРР, у 1930-х рр. будуть репресовані сталінською владою¹⁶.

Виникає питання: яку ж позицію у цей час займали львів'яни-українці (а це 27 тис. осіб із загальної кількості 220 тис. містян). Після програної війни 1918–1919 рр. про активну підтримку польського війська не могло бути мови. Але й співчуття червоним вони не виявляли, зайнявши вичікувальну позицію. Документів, які підтвердили б радянські твердження про нібито зв'язки львів'ян із командуванням Кінної армії, підготовку антипольського виступу, існування повстанського центру¹⁷, в архівах не знайдено.

19 серпня 1920 р. бої точилися у приміських селах, але ввірватися у Львів будьонівцям не вдалося. Поляки зустрічали кіннотників щільним вогнем. Командири доповідали про великі втрати. Водночас Москва вимагала рушати на Люблін. 20 серпня С.Будьонний телеграфував наркомові військових і морських справ Л.Троцькому: «Пристаю до виконання директиви фронту 5020»¹⁸. Тобто до походу на Люблін, коли вже Варшавська битва закінчилася нищівною поразкою Червоної армії, яка покотилася назад на схід. 1-ша кінна армія відступила від Львова в район Сокаля й Володимира-Волинського, готуючись до удару на Грубешів, який захопила 21 серпня. За кілька днів, 26 серпня, радянські атаки під Комаровим, Томашевом, Угневом було відбито¹⁹.

Завдання оволодіння Львовом почала виконувати 14-та армія І.Уборевича. 24 серпня 1920 р. О.Єгоров наказав йому якнайшвидше зайняти місто. Утім через два тижні червоні спішно відступили за Збруч, чимало вояків тоді потрапили в полон²⁰. Отже безпосередньо в боях під Львовом втрати захисників були незначними – до 1,5 тис. (частину їх поховали на міському Цвинтарі орлят). За бої 1918–1919 і 1920 рр. Польська держава нагородила місто найвищим військовим орденом «Virtuti Militari».

Після невдалого походу на Львів керівництво більшовицьких Росії та України вирішило зробити Тернопіль тимчасовою столицею Галицької СРР. Питання про формування її майбутнього керівного органу розглядали у Харкові ще 4 квітня 1920 р., тобто до початку радянсько-польської війни, на засіданні Тимчасового бюро ЦК КП(б) У за участі Х.Раковського, О.Шумського, С.Косіора та ін. Було ухвалено сформувати Галревком у складі п'яти осіб, причому трьох обрати, а О.Устиновича та І.Сіяка призначити. Передбачалося, що він «ніякого відношення не має до армії, ніяких прав і функцій органу влади й існує як політичне представництво»²¹. Однак після переходу двох фронтів бригад ЧУГА на бік польсько-українського війська 11 травня 1920 р., політбюро ЦК КП(б)У, заслухавши інформацію І.Сіяка, вирішило завчасно Галревком не створювати. Галицьких біженців і полонених, котрі залишилися на території Наддніпрянщини,

А.Д.Скаба та ін. – Т.3. – К., 1970. – С.334.

¹⁶ Рубльов О. Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних і культурних процесах (1919–1939). – К., 2004. – С.332–487.

¹⁷ Золототрубов А. Будённый. – С.116–117.

¹⁸ РГВА. – Ф.245. – Оп.1. – Д.50. – Л.331.

¹⁹ Olszański T. Mit i prawda o obronie Zamościa w sierpniu 1920 r. // Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze. – 1996. – №3. – S.154–155.

²⁰ Węglowicz W. Choroby i śmiertelność jeńców sowieckich w obozie Dąbie k. Krakowa w latach 1919–1921 // 1920 rok – wojna światów. – Т.1: Studia przypadków w stulecie Bitwy Warszawskiej. – Warszawa, 2021. – S.299–318.

²¹ Российский государственный архив социально-политической истории (далі – РГАСПИ). – Ф.17. – Оп.12. – Д.681. – Л.59.

рекомендовано перекинути в Росію, де сформувати з них запасну бригаду, а «надійні елементи використати для радянської роботи з метою підготувати їх для праці в Галичині». Щоправда, 30 червня 1920 р. на засіданні ЦК КП(б)У у Харкові таки ухвалили постанову про утворення Галревкому та курсів для 150 агітаторів, що мали вести «ідейно-виховну роботу» у зайнятих районах Галичини. Однак щодо персонального складу Галревкому згоди не досягли. С.Косіор виступив категорично проти включення до нього колишніх старшин легіону УСС, УГА, ЧУГА. Врешті 8 липня 1920 р. у Харкові на спільному засіданні Галоркому й політбюро ЦК КП(б)У було сформовано Галревком у складі В.Затонського (голова), М.Барана, А.Бараля, Ф.Конара, М.Левицького, К.Литвиновича, І.Немоловського²². 15 липня у Харкові новий орган ухвалив постанову про створення Галицької Соціалістичної Радянської Республіки, що мала затушувати в пам'яті тамтешніх українців ЗУНР, її злуку з УНР. Наступного дня після бесіди із В.Затонським В.Ленін на засіданні ЦК затвердив склад і план діяльності, ухвалу про виділення 50 млн руб. 18 липня з'явилася листівка «До селян і робітників Галичини!», де передчасно сповіщалося, що вони вже є громадянами радянської республіки й мають зустрічати «гідно і достойно пролетарську Червону армію»²³. Більшість українсько- та польськомовних агітматеріалів, газет тоді друкували в Кам'янці-Подільському, у штабі 14-ї армії, куди В.Затонський виїхав із деякими членами Галбюро. Галревком розпочав свою практичну діяльність лише після того, як зібрався майже в повному складі в Тернополі. І.Немоловський доповів Галбюро при ЦК РКП(б) О.Пушкарю, що «Галревком у середині липня з Харкова виїхав до Вінниці, звідти до Жмеринки і прибув у Тернопіль 8 серпня»²⁴. На той час його члени ще жодного разу не збиралися повним складом: В.Затонський як член реввійськради 14-ї армії був на фронті. 31 липня він також очолив Галоргом і в листі до С.Косіора просив «відрегулювати питання про Галоргомбюро. Я поки що самовільно оголосив себе головою замість Кона, хоча не є його членом»²⁵. К.Литвинович та І.Краснокутський перебували в Москві, Ф.Конар – у Києві. У Харкові, де містився уряд радянської України й ЦК партії, були лише І.Немоловський і М.Баран (деякий час). Вони й склали Галревком, про що свідчать підписи під усіма документами тільки І.Немоловського. Саме останній писав 14 липня 1920 р. до Галбюро в Москві: «Реввійськрада Південно-Західного фронту запевняє, що за два тижні буде у Львові. Гонить наших людей із Москви в Київ»²⁶.

Російський слід щодо творення Галревкому підтверджують документи з фондів 14-ї армії. Серед них – протоколи засідань Галбюро спільно з політвідділом цього з'єднання. Один із них від 28 липня 1920 р. свідчить, що на засідання у Жмеринці за участі М.Горбунова (член реввійськради 14-ї армії), М.Барана, Н.Гіряка, О.Паліїва, Ф.Конара було ухвалено: «Галбюро при політвідділі К.Литвиновича, І.Немоловського вважати Галревкомом»²⁷. За кілька днів, 31 липня, В.Затонський телеграфував Й.Сталіну та С.Косіору: «Прошу відрядити до мене галичан. Тут у Галревкомі страшне безлюддя»²⁸. Нарешті в постанові засідання політбюро ЦК КП(б)У від 3 серпня за участі С.Косіора, Г.Петровського, В.Чубаря було вирішено створити у Львові підпільний партійний центр – ЦК Компартії Східної Галичини у складі В.Затонського, М.Барана, Ф.Конара, М.Левицького, О.Шумського, К.Литвиновича, І.Немоловського, І.Краснокутського та інших, усього 12 осіб, а також Галревком²⁹. Згідно з повідомлен-

²² Там же. – Л.1; Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.172. – Арк.1, 14.

²³ Тищик Б. Галицька Соціалістична Радянська Республіка (1920 р.). – Л., 1970. – С.65–66.

²⁴ Під прапором Жовтня. – Т.1. – С.344.

²⁵ РГАСПИ. – Ф.17. – Оп.61. – Д.1. – Л.80.

²⁶ РГВА. – Ф.199. – Оп.1. – Д.48. – Л.14.

²⁷ РГАСПИ. – Ф.17. – Оп.61. – Д.1. – Л.78.

²⁸ РГВА. – Ф.199. – Оп.1. – Д.48. – Л.27.

²⁹ Там же. – Л.13.

ням польового управління 14-ї армії, В.Затонський виїхав до Тернополя 3 серпня 1920 р. й лише 11 серпня у цьому місті відбулося засідання ЦК КПСГ, яке перезатвердило склад Галревкому на чолі із В.Затонським³⁰.

Раднарком радянської Росії, політуправління фронту й армій прагнули сформувати в галичан – українців, поляків, євреїв позитивне уявлення про Червону армію та більшовизму. 1 серпня 1920 р. начальник політвідділу 14-ї армії Мірошніченко, члени реввійськради В.Затонський і М.Горбунов надіслали у війська директиви. В одній із них, покликаючись на вимогу Й.Сталіна, автори зобов'язували з повагою ставитися до населення Галичини, оскільки «наша мета – не завоювати край, а визволити від поляків самостійну дружню державу». Вимагалось стежити за поведінкою червоноармійців, не допускати грабунків і насильства, а в міста й села входити з українськими піснями. Командирові 8-ї Червонокозачої кінної дивізії В.Примакову М.Горбунов і В.Затонський персонально наказували звернути «особливо серйозну увагу» на поведінку його бійців при вступі в Галичину³¹. Однак ці вказівки не виконувалися, про що свідчила брутальна поведінка червоних козаків на Тернопіллі та Прикарпатті у серпні – вересні 1920 р., причому як проти місцевих українців, так і поляків, євреїв.

Згідно з більшовицькими поглядами на місцеве самоуправління, владу зосередили в надзвичайних органах – ревкомах (було організовано 20 повітових і 1150 сільських). Зазвичай їх на сходах обирало населення під контролем військових або «чекістів»³². Керуючись ідеями «пролетарського інтернаціоналізму», Галревком підтримував обрання до місцевих ревкомів, інших органів влади не лише українців, але й зубожілих поляків та євреїв, як це сталося в Перемишлянах, Поморянах, Стрию, інших населених пунктах Львівщини. Поляків А.Баралю, К.Литвиновича, Я.Губера було рекомендовано до центральних органів влади республіки³³. До ревкомів заборонялося обирати польських війтів, священнослужителів римо- і греко-католицької церков, службовців поліції й жандармерії Польщі, ЗУНР, а також «експлуататорів чужої праці» (підприємців, банкірів та ін.). Декрети Галревкому («тимчасового робітничого уряду») нагадували відповідні документи раднаркомів радянських Росії й України, тобто були відірвані від реальності, не забезпечені діяльністю виконавчих структур.

Так, декрет Галревкому №1 не лише декларував зміну державного устрою та скасування польської влади, але й ліквідацію приватної власності на засоби виробництва, передачу у «всенародну власність» фабрик, заводів, банків, копалень, призупиняв чинність правових зобов'язань Австро-Угорщини, Польщі, ЗУНР. Революційна влада націоналізувала не лише великі чи середні підприємства, але й дрібні, зокрема побутові, торгівельні, що завдало багатьом польським та єврейським власникам значної фінансово-господарської, моральної шкоди. Контроль за виробництвом почали здійснювати фабрично-заводські комітети, нашвидку обрані профспілки. Для прискорення відбудови господарських об'єктів, ліній зв'язку влада організувала «комуністичні» суботники й недільники. Зареєстрованим безробітним почали надавати грошові допомоги або харчові пайки³⁴. Для категорій населення визначалися різні норми виділення продуктів. Розпочалося вивезення на схід зерна, сільськогосподарських знарядь, металовиробів³⁵.

³⁰ РГАСПИ. – Ф.17. – Оп.61. – Д.681. – Л.28.

³¹ РГВА. – Ф.199. – Оп.1. – Д.48. – Л.38.

³² Там же. – Л.29, 31, 36.

³³ *Klimecki M.* Galicyjska Socjalistyczna Republika Rad: Okupacja Małopolski (Galicji) Wschodniej przez Armię Czerwoną w 1920 r. – Toruń, 2006. – S.148–149.

³⁴ *Тищик Б.* Галицька Соціалістична Радянська Республіка (1920 р.). – С.111–115.

³⁵ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф.2189. – Оп.1. – Спр.10. – Арк.37; Спр.18. – Арк.6.

Водночас ревкоми практично не вирішували деклароване право на землю. Лише частина зuboжілих селян отримали наділи, які було націоналізовано у заможних поляків, власників фільварків, а також у римо- та греко-католицьких монастирів. На базі кількох світських і монастирських господарств ревкомівці започаткували перші сільськогосподарські комуни, до яких переважно вступали безземельні або малоземельні українські селяни.

Окремим декретом Галревком скасував обов'язкову державну мову, оголосивши всі мови населення рівноправними. Впровадження урядом ЗУНР української державної засуджувалося як «антинародне». Діловодство в органах влади вели найпоширенішими українською й польською, натомість основні законодавчі акти, крім згаданих, видавали також на їдиш. Ті, хто пропагував «національну ворожнечу і ненависть серед пролетарських мас», оголошувалися «ворогами народу»³⁶.

Згідно з декретом №18 від 28 серпня 1920 р., правопорядок у республіці мали здійснювати нові народні суди та з'їзди народних суддів, революційні та касаційний трибунали. Судові органи слід було комплектувати з середовища «трудового населення» без різниці національності, віросповідання чи статі. На той час не вистачало професійних суддів й адвокатів, оскільки майже всі польські службовці виїхали у західному напрямку. Тому нерідко юридичну практику провадили відділи «правної поради» при ревкомах, які мали реорганізовуватися в народні суди. Однак запланованого реформування судочинства проведено так і не було³⁷. За правопорядком наглядали до 200 міліціонерів, котрі нерідко виконували службові обов'язки без форми і зброї, яких катастрофічно бракувало. Їм доводилося переслідувати не лише представників опозиції, а й асоціальних осіб, проститутток, які прибули зі сходу³⁸.

Важливою функцією Галревком уважав боротьбу з «контрреволюційними елементами». Ще наприкінці липня 1920 р. І.Немоловський надіслав прохання до реввійськради 14-ї армії «організувати два концтабори: у Вінниці – для лояльних галичан, і у Харкові – для ненадійних»³⁹. У ті дні В.Затонський звернувся до столиці радянської України з проханням надіслати «для організації чекістської роботи» з Одеси Я.Яковлева (Епштейна), який у 1919 р. був членом реввійськради 14-ї армії та, як уважав голова Галревкому, добре зарекомендував себе під час «революційної очистки» південного міста від «ворогів радянської влади й розбирається у проблемах Галичини»⁴⁰. Як відомо, десятки галичан, здебільшого поранених і хворих військовослужбовців ЧУГА, наприкінці квітня 1920 р. розстріляли у вагонах, які вирушали з Одеси до Харкова. Дві сотні старшин розформованої ЧУГА у травні відконвоювали в Кожухівський концтабір під Москвою, де на них чекали важкі випробовування. Понад сотню в липні відправили до в'язниць в Ярославлі, на Соловки⁴¹.

3 вересня 1920 р. завідувач відділу Галревкому М.Левицький надіслав до Москви перший звіт про діяльність органів Галицької надзвичайної комісії для боротьби з контрреволюцією й саботажем. Він повідомляв, що в повітах утворено ревкоми, котрі тісно пов'язані з нею та мають завдання боротися з «контрреволюціонерами», «саботажниками», «спекулянтами», «шпигунами» та ін. У доданій інструкції визначалися форми й методи роботи: обшуки, арешти, облави, конфіскація майна заарештованих, нагляд за людьми, адміністративне і кримінальне покарання. Крім того,

³⁶ Тищик Б. Галицька Соціалістична Радянська Республіка (1920 р.). – С.74.

³⁷ Там само. – С.100–106.

³⁸ Klimecki M. Galicyjska Socjalistyczna Republika Rad... – S.184–187.

³⁹ РГВА. – Ф.199. – Оп.1. – Д.48. – Л.3.

⁴⁰ Там же. – Л.39.

⁴¹ Литвин М. Проект «Україна»: Галичина в Українській революції 1917–1921 рр. – Х., 2015. – С.318–321.

додавалися списки осіб, які підлягали репресіям у Тернополі: 1) власники підприємств, аптек, поміщики (всього 61 людина – вказувалися прізвища, домашні адреси); 2) власники землі, шевці, пекарі (61 особа); 3) купці (48 осіб). В окремому списку згадувався «небезпечний буржуазний елемент» – купці, шинкарі, переважно євреї та поляки⁴². Лише радикальні зміни на фронті, а саме контрнаступ польського війська, не дали Галицькій НК «очистити» місто від «ворогів народу». Особливе обурення населення викликало залучення «буржуазії» до примусових робіт, а також масові реквізиції коней, майна в міщан. Так, наприклад, у тернополянина єврея Тайхмана 28 серпня 1920 р. було конфісковано 382 срібних і золотих предмети. Частину з них, зокрема годинники, В.Затонський полюбляв видавати підлеглим – шоферам, провідникам службових вагонів. Реквізовані мило, сірники, чай, шоколад, вино, тканини, сорочки переважно реалізовували через магазин. Мед і пиво передавали військовим частинам, їдальням для службовців і бідноти⁴³.

1–3 серпня 1920 р. у Москві ЦК РКП(б) погодив новий склад ЦК КПСГ, який мав працювати в новій маріонетковій «республіці». Однак під час «соціалістичних перетворень» постановою політбюро ЦК КПСГ від 10 вересня Комуністичну партію Східної Галичини (близько 230 членів і 250 кандидатів) несподівано було розпущено як таку, що «засмічена інтелігентськими та міщансько-націоналістичними елементами»⁴⁴. Невдовзі її відновлять, щоправда вже на території Польщі.

Нова влада обмежила суспільну роль і соціальні функції римо- та греко-католицьких церков. Декретом №2 від 1 серпня 1920 р. Галревком відокремив церкву від держави і школи, оголосив «народним добром» усі маєтності релігійних організацій, декларував свободу віри та невизнання жодної віри, заборонив будь-які церковно-релігійні обряди в державних і громадських установах. Реєстрація шлюбу, народження, смерті передавалася до місцевих органів влади⁴⁵. За радянським зразком планували реорганізувати заклади освіти різних форм власності. Виплату зарплат започатковано в рублях більшовицької Росії, тимчасово дозволявся обіг царських рублів. Влада скаржилася В.Леніну, що їй також не вистачає іноземної валюти – румунської, чеської, польської, австрійської⁴⁶.

Однак Галревкому не вдалося відновити Червону УГА. Він намагався залучати до радянзації краю галичан із Росії та Наддніпрянщини. Багато з них були або вважалися формально комуністами. На початку серпня В.Затонський надсилав телеграми й листи В.Леніну, Л.Троцькому, Ф.Дзержинському, Галбюро при ЦК РКП(б), прохаючи скеровувати до Тернополя сформовані в Казані у Запасній армії галицькі частини, ув'язнених у Кожухівському концтаборі під Москвою старшин ЧУГА та взагалі галичан, передусім членів партії. Москва з розумінням ставилася до таких прохань. 10 серпня секретар ЦК РКП(б) М.Крестинський розіслав усім губернським парткомам Росії телеграми: «У зв'язку з утворенням радянської влади у Східній Галичині [...] ЦК пропонує у дводенний термін провести мобілізацію всіх комуністів-галичан (уродженців Східної Галичини й русинів із Буковини) віком 18–40 років і скерувати їх у розпорядження ЦК РКП(б). Сімей із собою не брати»⁴⁷.

Невдовзі завідувач військового відділу Галревкому М.Баран доповідав В.Леніну в Москву та Й.Сталіну до Харкова, що з Казані до Вінниці прибув перший галицький

⁴² РГАСПИ. – Ф.17. – Оп.62. – Д.3. – Л.4–16.

⁴³ ЦДАВО України. – Ф.2189. – Оп.1. – Спр.38. – Арк.1–6; Спр.39. – Арк.3–7.

⁴⁴ Там само. – Ф.9. – Оп.1. – Спр.11. – Арк.23.

⁴⁵ Під прапором Жовтня. – Т.1. – С.371–372.

⁴⁶ *Klimecki M.* Galicyjska Socjalistyczna Republika Rad... – S.118, 131.

⁴⁷ РГАСПИ. – Ф.17. – Оп.61. – Д.3. – Л.57.

запасний батальйон кількістю 1539 бійців, який буде поповнюватися; що сформовано й озброєно три стрілецьких галицьких батальйони по 300 вояків у кожному, два з яких скеровано до Тернополя, один – до Чорткова. Для мобілізації чоловіків віком від 18 до 40 років у Тернополі, Чорткові, Гусятині, Заліщиках, Борщеві, Збаражі, Теревовлі відкривалися військові комісаріати⁴⁸.

З місцевих юнаків і прибулих із Казані вояків у Тернополі сформували новий військовий гарнізон. 8 вересня 1920 р. В.Затонський повідомляв реввійськраду 14-ї армії, що «охорону м. Тернополя, вартову службу й патрулювання здійснюють 1-й і 2-й галицькі батальйони [...] Формуємо новий батальйон». Він доповів також Й.Сталіну, що в Тернополі сформовано 1-шу Галицьку стрілецьку бригаду⁴⁹. Загалом до Червоної армії вступили небагато галичан. Чоловіків-українців і поляків не вистачало в містах, та особливо у селах, ще від часів Першої світової війни.

Натомість тисячі українців протистояли більшовицькому наступу у складі об'єднаного польсько-українського війська, яке у середині серпня 1920 р. змогло зупинити просування червоних. Зокрема 17–31 серпня запеклі бої точилися за 33 км від Львова, в районі села й залізничної станції Задвір'я⁵⁰. Кінній групі Й.Якіра тоді так і не вдалося провести оточення з півночі та півдня з одночасною атакою зі сходу частин 3-ї та 6-ї польських армій⁵¹.

Після невдалих боїв 1-ша кінна (8,5 тис. багнетів і шабель) і 12-та (7,6 тис. багнетів та шабель) армії спрямували удар у бік Грубешова, Замостя, Любліна. Оборonoю Замостя 29–31 серпня безпосередньо керував командир 6-ї стрілецької дивізії Армії УНР полковник М.Безручко⁵², у підпорядкуванні якого спершу було 700 багнетів і 150 шабель. Коли ж 28–29 серпня до міста прибули частини польської 10-ї піхотної дивізії (31-й піхотний полк, кавалерійські й артилерійські підрозділи), сили українських і польських оборонців зросли до 3,2 тис. багнетів, 200 шабель, 40 кулеметів, 12 гармат. Їхні дії підтримували гарматним вогнем три польських бронепотяги. У ході оборони особливо відзначився технічний курінь 6-ї дивізії, який збудував довкола міста три- й чотирирядну систему окопів із дротяними загорожами загальною довжиною 18 км. Українським саперам допомагали копати траншеї 3,5 тис. міщан. Усе це дало змогу відбити кілька наступів червоноармійців. Не перешкоджала польсько-українському війську група білогвардійців генерала М.Бредова, яка тимчасово перебувала у фортеці. Загальні втрати захисників міста становили від 200 до 250 вбитих і поранених. Втрати ж кінноармійців були значно більшими. В тилу будьонівців успішно рейдувала польська бойова група С.Шептицького (брат митрополита Андрея), яка 31 серпня вступила до міста. Кількаденні бої під Замостям дали змогу польському командуванню підтягнути свіжі частини й розпочати масштабний наступ на Галичині та Волині. Натомість 1-ша кінна армія відступила до Комарова, де зазнала нової поразки⁵³.

Після боїв біля Задвір'я піхоту й кінноту 6-ї польської армії Південного фронту на львівському напрямку прикривала 7-ма ескадра винищувачів під командуванням капітана

⁴⁸ Там же. – Д.8. – Л.13–15; Українська РСР в період Громадянської війни 1917–1920 рр. – Т.3. – С.356.

⁴⁹ РГВА. – Ф.199. – Оп.1. – Д.8. – Л.104, 112, 124.

⁵⁰ Polacy w walce o niepodległość Ukrainy 1920. – S.41–42; *Nicieja S. Zadworze* – polskie Termopile. – S.3–7.

⁵¹ Польща та Україна в боротьбі за незалежність: 1918–1920 / Ред. Т.Кшонстка. – Варшава, 2010. – С.187–192.

⁵² Формування цієї частини з наддніпрянців і галичан розпочалося в лютому 1920 р. на збірному пункті Армії УНР у Ланцуті. У березні її передислоковано до Берестя. Наприкінці квітня підрозділи дивізії перейшли в оперативне підпорядкування 2-ї польської армії, у складі якої взяли участь у поході на Київ. У липні 1920 р. дивізія воювала проти червоних частин у районі Більської Волі на території Польщі (див.: *Тинченко Я.* Українська армія у 1920 р.: Військовий союз з Польщею, війна з радянською Росією та інтернаціоналізм. – К., 2020. – С.56–69).

⁵³ *Руккас А.* Разом з польським військом: Армія Української Народної Республіки 1920 р. – Ніжин, 2013. – С.88–93; *Bitwa Lwowska i Zamojska 25 VII – 18 X 1920.* – Cz.III. – Warszawa, 2009. – S.352–586; Польща та Україна в боротьбі за незалежність: 1918–1920. – С.223–314; *Olszański T.* Mit i prawda o obronie Zamościa w sierpniu 1920 r. – S.156.

С.Бастера, що дислокувалася на Левандівському летовищі під Львовом. Щоправда, бойові вильоти, зокрема вздовж залізниці Львів – Задвір'я – Тернопіль, могли здійснювати лише половина з 32 літаків⁵⁴. Грізною зброєю стали польські бронепотяги «Піонер» (район Миколаєва – Розвадова), «Стефан Баторій» (район Бірки – Вибранівки), «Хоробрий» (район Рави-Руської – Жовкви), «Ураган» (район Красного), котрі активно взаємодіяли зі штурмовими батальйонами піхоти. Відзначилися й екіпажі бронемашин і бронепотягів Армії УНР: «Кармелюк» (район Галича – Єзуполя – Ходорова), «Запорожець» (район Монастириськ), «Чорноморець» (район Ходорова)⁵⁵.

У ході контрнаступу польсько-українських військ 15–20 вересня 1920 р. фронт знову повернувся до Надзбруччя. 21 вересня члени Галревкому спішно перебралися на територію УСРР. 23 вересня у Вінниці цей орган саморозпустився, а решту його коштів (майже 7 млн руб., іноземна валюта, реквізовані золоті речі) було передано в місцевий радянський банк⁵⁶. Цікаво, що за аналогічним сценарієм (і теж невдало) більшовики намагалися створити в Білостоку очолюваний Ю.Мархлевським і Ф.Дзержинським Тимчасовий польський революційний комітет⁵⁷. Контакти з ним прагнув налагодити Галревком, однак цьому перешкодили воєнні дії. Представникам Польревкому, котрі до часу осіли в Мінську, В.Ленін обіцяв передати територію Східної Галичини – до складу Польської Радянської Республіки⁵⁸. Після невдач на львівсько-варшавському напрямку російський Раднарком скерував своїх пропагандистів на південь, де в листопаді 1920 р. Червона армія оволоділа Кримським півостровом, установивши тут режим червоного терору⁵⁹.

11 жовтня 1920 р. польсько-українські підрозділи досягнули річки Лозова, де й закінчилася бойова співпраця з польським військом. Причиною цього стало підписання в Ризі 12 жовтня угоди про перемир'я та прелімінарних умов майбутнього миру з радянськими республіками Росії й України. Варшава відмовлялася від союзу з УНР, а також зобов'язувалася не утримувати на своїй території ворожі щодо більшовицької Росії сили – передусім Армію УНР та інтерновані частини білогвардійців. Представників УНР і ЗУНР на ці перемовини не допустили, тому долю України вирішувала делегація УСРР, до якої від Галицької СРР долучилися М.Баран та Н.Хомин. В її складі не виявилось жодного, хто міг би писати українською мовою, тому офіційний документ для неї підготував українськомовний член польської делегації Л.Василевський. У Ризі керівник росіян А.Йоффе заявив своєму польському візаві Я.Домбському: Москва розуміє, що Варшаві потрібна галицька нафта, а Москві, своєю чергою, – українське збіжжя⁶⁰. За умовами Ризького договору від 18 березня 1921 р., до складу Польщі включалося 162 тис. кв. км українських етнічних земель із населенням близько 5 млн. Було зафіксовано також відмову українського радянського уряду Х.Раковського «від будь-яких прав і претензій на землі, розташовані на захід від кордону, описаного у ст. 2» згаданого документа⁶¹. 11 листопада 1920 р. знекровлені наддніпрянські війська форсували Збруч та опинилися на території Польщі, де були інтерновані в таборах Ланцуга, Каліша, Щейорна, Вадовиць, Пікуличів та ін.⁶²

⁵⁴ Smoliński A. Jazda Rzeczypospolitej Polskiej w okresie od 12 X 1918 r. do 25 IV 1920 r. – Toruń, 2000. – S.36–38.

⁵⁵ Bitwa Lwowska i Zamojska 25 VII – 18 X 1920. – S.218, 227, 229, 251–252, 255, 604–606, 930.

⁵⁶ ЦДАВО України. – Ф.2189. – Оп.1. – Спр.33. – Арк.5.

⁵⁷ Манусевич А. Очерки по истории Польши. – Москва, 1952. – С.295–296.

⁵⁸ Klimecki M. Galicyjska Socjalistyczna Republika Rad... – S.148.

⁵⁹ Політичний терор і тероризм в Україні: XIX–XX ст.: Історичні нариси. – К., 2002. – С.198–201.

⁶⁰ Skaradziński B. Polski lata 1919–1920. – T.2. – Warszawa, 1993. – S.410–411.

⁶¹ Документи внешней политики СССР. – Т.3. – Москва, 1959. – С.244–246; Захарук Б. Проблеми кордону в контексті українсько-польських відносин доби національно-демократичної революції в Україні (1917–1923) // Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze. – 1996. – №3. – S. 170–174.

⁶² Колянчук О. Українська військова еміграція в Польщі. 1920–1939. – Л., 2000. –С. 7–113.

Із метою вноормування польсько-українських відносин після підписання Ризького договору керівництво УНР, зокрема Міністерства закордонних справ, розробило план «формальної ліквідації» до 1 травня на території Польщі Ради Республіки (65 осіб), уряду (14 міністрів) та його структур (1,7 тис. службовців), таборів інтернованої Армії УНР (3,5 тис. старшин, 11,5 тис. козаків). «Законспіровану» працю урядовців і парламентарів перенесли до новоствореного Українського Центрального Комітету у Варшаві (голова А.Лукашевич). Еміграції було рекомендовано видати червоні й білі картки перебування⁶³. На прохання членів уряду УНР поляків С.Стемповського та Г.Юзефського офіційна Варшава забезпечила перехід С.Петлюри до 31 грудня 1923 р. на нелегальне становище, аж поки він не виїхав у Будапешт (згодом проживав у Відні, Женеві, Парижі). Моральну підтримку наддніпрянцям надав начальник Польської держави Ю.Пілсудський, відвідавши у травні 1921 р. табір інтернованих у Каліші. Згодом за сприяння Міністерства праці й суспільної опіки Польщі було створено Польське товариство допомоги українським емігрантам⁶⁴.

Завдяки підтримці 2-го відділу генштабу польської армії при Головній команді військ УНР на початку 1921 р. було сформовано партизансько-повстанський штаб на чолі з Ю.Тютюником, під керівництвом якого у жовтні – листопаді силами інтернованої в Польщі 6-ї стрілецької дивізії здійснено 1500-кілометровий Другий зимовий похід⁶⁵. Утім чергова спроба підірвати більшовицький режим в Україні закінчилася поразкою⁶⁶. Польсько-український військово-політичний союз виявився короткотерміновим. Україна у цей час перебувала в міжнародній ізоляції. Завадила також політика країн Заходу, насамперед Великобританії, котра неодноразово радила Польщі укласти мир із більшовицькою Росією. Паризька конференція пропонувала сусіднім країнам не воювати з Росією. Американська дипломатія теж не схвалювала планів Ю.Пілсудського щодо спільної з Україною антиросійської кампанії 1920 р. Усе це кардинально послаблювало український державний табір. До того ж поразка київського походу та втота суспільства від кількарічної війни змусили Варшаву відмовитися від ідеї створення незалежної Української держави⁶⁷, де-факто (від 1923 р. й де-юре) інкорпорувавши Східну Галичину та Західну Волинь. Варто погодитися з польськими авторами в тому, що для українців Ризький договір став тим, чим Брестський мир 1918 р. (коли Холмщина й частина Підляшшя мали відійти до УНР) – для поляків⁶⁸. Восени 1921 р. за ініціативою польського дипломата, уродженця Львівщини графа Я.-С.Лося та посланця митрополита Андрія (Шептицького) отця Тита Войнарівського відбулися чергові українсько-польські перемовини щодо можливого надання Східній Галичині автономного статусу у складі Польщі, однак – знову безуспішно⁶⁹.

Відступ Червоної армії за Збруч не призупинив спроб більшовизації західноукраїнських теренів. Основна ставка відтепер робилася на Компартію Східної Галичини, що була створена 1919 р. з галичан, які мали досвід членства в РКП(б), КП(б)У. У

⁶³ Історія української дипломатії: перші кроки на міжнародній арені (1917–1924). – К., 2010. – С. 462, 465; *Завада І.* Ризький договір і Україна. – К., 2000. – С. 149–155; *Wiszka E.* Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1930. – Toruń, 2004. – С. 21–49.

⁶⁴ *Skaradziński B.* Polski lata 1919–1920. – С. 410–412; *Potocki R.* Ukraińskie wychodźstwo polityczne w Polsce (1920–1939) // *Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze.* – 1996. – №3. – С. 199.

⁶⁵ *Тинченко Я.* Українська армія у 1920 р.: Військовий союз з Польщею, війна з радянською Росією та інтернування. – С.69–71.

⁶⁶ *Верига В.* Листопадовий рейд. – К., 1995. – С.11–139; *Голубко В.* Останній шанс: Другий Зимовий похід Армії УНР 1921 р. // *Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze.* – 1996. – №3. – С.167–168.

⁶⁷ *Прушинський М.* Драма Пілсудського... – С.134, 309.

⁶⁸ *Potocki R.* Ukraińskie wychodźstwo polityczne w Polsce (1920–1939). – С.196.

⁶⁹ *Баран С.* Не туди дорога // Український голос. – 1921. – 16 жовтня; *Кордуба М.* Щоденники 1918–1925. – Л., 2021. – С.31.

1920–1923 рр. вона поповнилася колишніми вояками ЧУГА, біженцями й полоненими, котрі повернулися з Наддніпрянщини, з Дону, з Поволжя, Туркестану і прагнули за підтримки радянських України та Росії повалити польську владу. Більшовицькі агенти закладали склади зброї для майбутнього антипольського повстання (Олевськ, Славути та ін.), а також повітові трійки (Ковель, Рівне, Луцьк, Володимир, Дубно, Острогожськ тощо), що мали організувати вбивства польських урядників й українських урядових політиків, пограбування фільварків, саботажні акції⁷⁰. Зв'язковою ланкою між партійними осередками Росії та України від 1921 р. мав стати нелегальний Закордонний (Закордонне бюро допомоги КПСГ), члени якого вели агітаційно-пропагандистську роботу серед галичан і волинян щодо антипольського повстання і приєднання краю до УСРР. При цьому використовувалися чималі суми в доларах, польських марках, брильянтах. Кураторами вказаної структури були Ф.Кон, В.Затонський, яких інструктував член ЦК РКП(б) і голова виконкому Комінтерну Г.Зінов'єв. Діяльність Закордоноту постійно документували дипломати й розвідники Польщі⁷¹. Більшовицькі органи держбезпеки прагнули також у 1921–1923 рр. відірвати від національного партійно-політичного табору голову еміграційного уряду ЗУНР Є.Петрушевича, розсваривши його з проводом Української народно-трудової партії (і це їм удалося)⁷². Дипломати (та водночас представники спецслужб) «країни Рад» у Відні й Берліні намагалися не допустити співпраці Є.Петрушевича з фундатором Української військової організації Є.Коновальцем, одним із командирів легіону УСС В.Вишиваним⁷³. Якщо на початку 1920-х рр. (період політики українізації в УСРР) ліві сили на західноукраїнських землях мали чимало симпатиків, то через десятиліття, у час Голодомору та масових репресій, їхні лави різко скоротяться. Новий червоноармійський «визвольний похід» за Збруч Кремль організує вже у вересні 1939 р., коли у союзі з нацистською Німеччиною розчленовуватиме Польську державу.

REFERENCES

1. Dyskant, J. (Ed.) (1995). *Polskie tradycje wojskowe*. Warszawa. [in Polish].
2. Holubko, V. (1996). Ostannii shans: Druhii Zymovyi pokhid Armii UNR 1921 r. *Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze*, 3, 167–168. Warszawa. [in Ukrainian].
3. Karpenko, O. (Ed.) (1957). *Pid praporom Zbovntnia*. Lviv. [in Ukrainian].
4. Kasprzyk, J. (Ed.) (1997). *Polacy w walce o niepodległość Ukrainy 1920*. Warszawa. [in Polish].
5. Klimecki, M. (2006). *Galicyska Socjalistyczna Republika Rad: Okupacja Malopolski (Galicji) Wschodniej przez Armię Czerwoną w 1920 r.* Toruń. [in Polish].
6. Kolianchuk, O. (2000). *Ukrainska viiskova emibratsiia v Polshchi: 1920–1939*. Lviv. [in Ukrainian].
7. Kshonstek, T. (Ed.) (2010). *Polshcha ta Ukraina v borotbi za nezalezhnist: 1918–1920*. Varshava. [in Ukrainian].
8. Łukomski, G., Polak, B., Wrzosek, M. (1990). *Wojna polsko-bolszewicka 1919–1920*. Koszalin. [in Polish].
9. Lytvyn, M. (1998). *Ukrainsko-polska viina 1918–1919 rr.* Lviv. [in Ukrainian].
10. Lytvyn, M. (2015). *Proekt "Ukraina": Halychyna v Ukrainskii revoliutsii 1917–1921 rr.* Kharkiv. [in Ukrainian].
11. Lytvyn, V. (Ed.) (2002). *Politychnyi teror i tvorystvo v Ukraini: XIX–XX st.: Istorychni narysy*. Kyiv. [in Ukrainian].
12. Manusevich, A. (1952). *Ocherki po istorii Polshy*. Moskva. [in Russian].
13. Matkowskyj, J., Stepen, S. (Ed.) (2020). *Sojusz polsko-ukraiński 1920 r.: Refleksje nad przeszłością – myśli o przyszłości*. Warszawa. [in Polish].
14. Nicieja, S. (2000). *Zadworze – polskie Termopile*. Kraków. [in Polish].
15. Olszański, T. (1996). Mit i prawda o obronie Zamościa w sierpniu 1920 r. *Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze*, 3, 154–155. Warszawa. [in Polish].
16. Pisuliński, J., Skalski, W. (Eds.) (2020). *Sojusz Piłsudski – Petlura: Dokumenty i materiały*. Warszawa; Kijów. [in Polish].
17. Potocki, R. (1996). Ukrainińskie wychodźstwo polityczne w Polsce (1920–1939). *Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze*, 3, 198–202. Warszawa. [in Polish].
18. Prushynskyi, M. (1997). *Drama Piłsudskoho: Viina 1920*. Kyiv. [in Ukrainian].
19. Rublov, O. (2004). *Zakhidnoukrainska inteligentsiia u zahabnonatsionalnykh i kulturnykh protsesakh (1919–1939)*. Kyiv. [in Ukrainian].
20. Rukkas, A. (2013). *Razom z polskym viiskom: Armiia Ukrainskoi Narodnoi Respubliky 1920 r.* Nizhyn. [in Ukrainian].
21. Skaradziński, B. (1993). *Polski lata 1919–1920*. Warszawa. [in Polish].
22. Smoliński, A. (2000). *Jazda Rzeczypospolitej Polskiej w okresie od 12 X 1918 r. do 25 IV 1920 r.* Toruń. [in Polish].

⁷⁰ Archiwum Akt Nowych, Warszawa. – Ambasada RP w Moskwie. – Sygn.107. – K.75–79.

⁷¹ Ibid. – Sygn.103. – K.2–3, 10–12, 17, 21, 31; Sygn. 107. – K.45.

⁷² Ibid. – Sygn.102. – K.82.

⁷³ Ibid. – Poselstwo RP w Charkowie. – Sygn.49. – K.31–32.

23. Szumilo, M. (Ed.) (2021). *Symon Petlura: Przywódca niepodległej Ukrainy*. Warszawa. [in Polish].
24. Tynchenko, Ya. (2020). *Ukrainska armia u 1920 r.: Viiskovyi soiuz z Polskbeuiu, viina z radianskoiiu Rostieciu ta internuvannia*. Kyiv. [in Ukrainian].
25. Tyshchuk, B. (1970). *Halytska Sotsialistyczna Radianska Respublika (1920 r.)*. Lviv. [in Ukrainian].
26. Veryha, V. (1995). *Lystopadovyi reid*. Kyiv. [in Ukrainian].
27. Węglewicz, W. (2021). Choroby i śmiertelność jeńców sowieckich w obozie Dąbie k. Krakowa w latach 1919–1921. *1920 rok – wojna światów, I: Studia przypadków w stoletcie Bitwy Warszawskiej*, 299–318. Warszawa. [in Polish].
28. Wiszka, E. (2004). *Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1930*. Toruń. [in Polish].
29. Zakharuk, B. (1996). Problemy kordonu v konteksti ukrainsko-polskykh vidnosyn doby natsionalno-demokratychnoi revoliutsii v Ukraini (1917–1923). *Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze*, 3, 170–174. Warszawa. [in Ukrainian].
30. Zakrzewski, B. (2013). Bitwa o Brody (26 lipca – 5 sierpnia 1920 r.). *Militaria XX w.*, 2/30, 10–21. [in Polish].
31. Zavada, I. (2000). *Ryzyki dobrovi i Ukraina*. Kyiv. [in Ukrainian].
32. Zolototrubov, A. (1983). *Budionnyi*. Moskva. [in Russian].

Mykola LYTVYN

Doctor of Historical Sciences (Dr. Hab. in History), Professor,
Head of the Center for the Study of Ukrainian-Polish Relations,
I.Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies NAS of Ukraine
(Lviv, Ukraine), lytvynmr@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1010-2329>

Military and Political Expansion of Bolshevik Russia into the Western Lands of Ukraine in 1919–1923

Abstract. The purpose of the study – to investigate the peculiarities of the foreign policy of Bolshevik Russia towards the western lands of Ukraine after the World War I, primarily in the period of the West Ukrainian People’s Republic and then (November 1918 – March 1923). In the course of work are used general scientific and special **historical methods of research**: causal, historical-comparative, historical-topological, historical-genetic, system analysis, etc. **The scientific novelty** is the revelation of the Kremlin’s plans to instil in Halychyna separatist sentiments to the West Ukrainian People’s Republic, to the conciliar Ukrainian People’s Republic, which were to be realized through the proclamation of the puppet Halychyna Socialist Soviet Republic (HSRR; August – September 1920). **The main results of the study.** Emphasis is placed on the creation of the Central Provisional Authority of the HSSR – Halychyna Revolutionary Committee headed by V.Zatonskyi and the Central Committee of the Communist Party of Eastern Halychyna, which were agreed with the chairman of the Russian Council of People’s Commissars V.Lenin, the Central Committee of the Russian Communist Party (Bolsheviks) and the Communist Central Committee (Bolsheviks) of Ukraine. It is claimed that the new central and local authorities were formed with the participation and support of brigade and regimental commanders, political commissars of the South-Western Front, one of whose commanders was J.Stalin. Local Revolutionary Committees held subbotniks and voskresniks, organized the expropriation of grain from landowners, money and valuables from wealthy Poles and Jews, and tried to reorganize educational institutions on the Bolshevik model; pressure was exerted on church communities and clergy of the Ukrainian Greek Catholic Church. The authorities tried to involve impoverished peasants and burghers, left-wing citizens, representatives of Moscow structures, and recent soldiers of the Red Ukrainian Halychyna Army who were returning to their native homes in the summer of 1920. **Conclusions.** The “liberation campaign” of the Red Army in Eastern Halychyna, and then in Central and Eastern Europe, was stopped by the armed resistance of the united Polish-Ukrainian army near Lviv and Zamość, on the banks of the Dnister. After the retreat of the Red Army behind Zbruch in September 1920, the Soviet People’s Commissar of Bolshevik Russia, the Central Committee of the RCP(B), and the Central Committee of the CP(B)U tried to instil Bolshevik ideas with the help of Zakordot structures, cells of the Communist Party of Eastern Halychyna, by discrediting the figures of the Western Ukrainian People’s Republic, converting to Soviet ideology Ye.Petrushevych.

Keywords: Bolshevik Russia, West Ukrainian People’s Republic, Halychyna Socialist Soviet Republic, Communist Party of Eastern Halychyna, foreign policy, Radianofilstvo.